

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.20>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ У СПРАВАХ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВІЙСЬКОВОЗОВОВ'ЯЗАНИХ В КОНТЕКСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Турлакова Н.В.,

аспірант,

Університет митної справи та фінансів

Турлакова Н.В. Загальна характеристика міжнародно-правових стандартів забезпечення доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних в контексті адміністративного судочинства.

Стаття присвячена всебічному дослідженню міжнародно-правових стандартів забезпечення права на доступ до правосуддя у справах, пов'язаних із захистом прав, свобод та законних інтересів військовослужбовців і військовозобов'язаних, з особливим наголосом на їх застосуванні в адміністративному судочинстві. Аналіз ґрунтується на вивченні основних міжнародних документів, зокрема Загальної декларації прав людини 1948 року, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Орхуської конвенції 1998 року, Конвенції про права осіб з інвалідністю 2006 року, а також норм міжнародного гуманітарного права, таких як Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол I 1977 року. У статті розкрито сутність права на доступ до правосуддя як невід'ємної складової верховенства права. Особлива увага приділена тлумаченню цього права в практиці міжнародних інституцій, зокрема Комітету ООН з прав людини (Загальний коментар № 32), Європейського суду з прав людини, Комітету з дотримання Орхуської конвенції та Комітету з прав осіб з інвалідністю. Досліджено особливості застосування міжнародних стандартів до військовослужбовців і військовозобов'язаних з урахуванням їх специфічного правового статусу, пов'язаного з виконанням обов'язків із захисту державного суверенітету, а також викликів, що виникають під час збройного конфлікту в Україні. Окремо розглянуто необхідність адаптації судових процедур для осіб з інвалідністю, зокрема ветеранів війни, які зазнали поранень, що спричинили фізичні чи психоемоційні обмеження. Обґрунтовано потребу впровадження принципу «ефективного доступу» до правосуддя, передбаченого Конвенцією про права осіб з інвалідністю, через запровадження процесуальних пристосувань, таких як дистанційний розгляд справ, спрощення процедур оскарження та надання правової підтримки. На основі проведеного аналізу сформульовано висновки щодо універсального характеру міжнародно-правових стандартів доступу до правосуддя, їх адаптації до потреб військовослужбовців і військовозобов'язаних, а також необхідності вдосконалення адміністративного судочинства в Україні.

Ключові слова: доступ до правосуддя, міжнародно-правові стандарти, військовослужбовці, військовозобов'язані, адміністративне судочинство, права людини, міжнародне гуманітарне право.

Turliakova N.V. General characteristics of international legal standards for ensuring access to justice in cases concerning the protection of the rights, freedoms, and interests of military personnel and conscripts within administrative proceedings.

This article presents a comprehensive study of international legal standards ensuring the right of access to justice in cases involving the protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of military personnel and conscripts, with particular emphasis on their application in administrative proceedings. The analysis is based on the examination of key international instruments, including the 1948 Universal Declaration of Human Rights, the 1966 International Covenant on Civil and Political Rights, the 1950

European Convention on Human Rights, the 1998 Aarhus Convention, the 2006 Convention on the Rights of Persons with Disabilities, as well as the provisions of international humanitarian law, such as the 1949 Geneva Conventions and the 1977 Additional Protocol I.

The article reveals the essence of the right of access to justice as an integral element of the rule of law. Special attention is paid to the interpretation of this right by international bodies, including the UN Human Rights Committee (General Comment No. 32), the European Court of Human Rights, the Aarhus Convention Compliance Committee, and the Committee on the Rights of Persons with Disabilities. The study examines the specific application of international standards to military personnel and conscripts, taking into account their unique legal status related to the performance of duties to defend state sovereignty, as well as the challenges arising during the ongoing armed conflict in Ukraine.

The article also focuses on the need to adapt judicial procedures for persons with disabilities, particularly war veterans who have suffered physical or psychological injuries. It substantiates the importance of implementing the principle of «effective access» to justice, as provided for by the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, through the introduction of procedural accommodations such as remote hearings, simplified appeal procedures, and legal assistance mechanisms. Based on the analysis, the article formulates conclusions regarding the universal nature of international legal standards on access to justice, their adaptation to the needs of military personnel and conscripts, and the necessity of improving administrative proceedings in Ukraine.

Key words: access to justice, international legal standards, military personnel, conscripts, administrative proceedings, human rights, international humanitarian law.

Постановка проблеми. Дослідження міжнародно-правових стандартів забезпечення доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних є актуальним з огляду на сучасні виклики, що постали перед Україною у зв'язку зі збройною агресією, а також необхідністю гармонізації національного законодавства із міжнародними зобов'язаннями держави. Участь військовослужбовців та військовозобов'язаних у здійсненні оборони країни, виконання бойових завдань та пов'язані з цим ризики обумовлюють особливий режим правового захисту їхніх прав і свобод, що вимагає відповідного правового забезпечення, зокрема у сфері доступу до правосуддя.

Наукове дослідження міжнародно-правових стандартів забезпечення доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних має як теоретичне, так і практичне значення. Його результати сприятимуть удосконаленню національного законодавства та правозастосовної практики у сфері забезпечення судового захисту військовослужбовців та військовозобов'язаних, адаптації адміністративного судочинства України до міжнародних стандартів, а також зміцненню правових гарантій їхніх прав відповідно до міжнародно-правових зобов'язань України.

Метою дослідження є здійснення загальної характеристики міжнародних стандартів забезпечення доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми доступу до правосуддя привертали увагу багатьох вчених, серед яких варто виділити таких, як Ю.П. Битяк, П.А. Бойко, О.Р. Куйбіда, О.В. Кузьменко, І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, О.М. Овчаренко, В.Г. Перепелюк, Д.М. Притика, П.М. Рабинович, А.О. Селіванов, Н.Ю. Скара, та інших. Поряд з цим питання наукового осмислення застосування міжнародних стандартів забезпечення доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у працях вищенаведених та інших вчених досліджено недостатньо. Крім того, сучасні потреби судової практики також обумовлюють необхідність більш глибокого вивчення питання застосування міжнародних стандартів при розгляді справ за позовами військовослужбовців та військовозобов'язаних.

Виклад основного матеріалу. Загальна декларація прав людини (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 217(III) від 10 грудня 1948 року) [1], хоча і не містить прямого визначення поняття доступу до правосуддя, заклала фундаментальні принципи, що визначають стандарти судового захисту прав людини в міжнародному праві. Зокрема, у статті 10 Декларації проголошено, що кожна людина має право на справедливий і відкритий розгляд її справи незалежним і безстороннім судом для визначення її прав та обов'язків, а також для встановлення обґрунтованості висуного проти неї кримінального обвинувачення.

Зазначена норма стала концептуальною основою для розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення доступу до правосуддя. Вона отримала подальший розвиток у ключових міжнародних договорах, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (статті 14, 16), Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (стаття 6) та інших міжнародних документах, що визначають процесуальні гарантії судового захисту.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП), прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року [2], є одним із основоположних документів у системі міжнародного права у сфері захисту прав людини. Стаття 14(1) цього Пакту визначає, що «всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону».

Ця норма Міжнародного пакту про громадянські та політичні права підкреслює кілька важливих моментів, пов'язаних з доступом до правосуддя, а саме це рівність перед судом, незалежність судової влади та право на справедливий розгляд. Комітет ООН з прав людини, здійснюючи офіційне тлумачення зазначеної норми, у Загальному коментарі № 32 (2007) (CCPR/C/GC/32) наголошує, що доступ до правосуддя є невід'ємною частиною права на справедливий судовий розгляд і включає «можливість звернення до суду у справах, які стосуються прав і обов'язків у цивільному, кримінальному чи адміністративному процесі» [3]. У коментарі Комітету з прав людини ООН зазначається про те, що здійснення нагляду за виконанням державами Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, у статті 14 слід тлумачити як дії, що охоплюють не лише формальний доступ до судових інстанцій, а й дії щодо створення реальних можливостей скористатися цим правом. Наприклад, у Загальному коментарі № 32 (2007) (CCPR/C/GC/32) Комітет підкреслює, що Стаття 14 гарантує рівність усіх осіб перед судами та трибуналами (п. 1) та право на справедливий і відкритий розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону (п. 1). Далі у цьому коментарі Комітет зазначає, що доступ до суду має бути ефективно гарантований у всіх випадках, щоб жодна особа не була позбавлена можливості вимагати правосуддя (п. 9); це право поширюється на всіх осіб, незалежно від громадянства чи статусу (біженці, трудові мігранти, особи без громадянства) (п. 9); будь-яке законодавче чи фактичне перешкоджання особам у доступі до суду є порушенням статті 14 (п. 9) [4].

Крім того, стаття 14 містить конкретні гарантії, такі як право на захист (пункт 3(d)), право на оскарження вироку (пункт 5) та право на компенсацію у разі судової помилки (пункт 6). Хоча термін «доступ до правосуддя» в тексті Пакту не вживається, Комітет з прав людини ООН (далі – КПЛ) у своїх Загальних коментарях і рішеннях тлумачить це положення як таке, що охоплює це поняття[2].

Тлумачення доступу до правосуддя у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права встановлює базовий стандарт, який є обов'язковим для всіх держав-учасниць. Поєднання статті 14 із частиною третьою статті 2 підкреслює, що доступ до правосуддя є інструментом реалізації всіх прав, гарантованих Пактом. Без цього права інші гарантії, передбачені Пактом, втрачають практичну силу, що також підтверджує практика Комітету з прав людини ООН.

У своїх рішеннях Комітет з прав людини ООН розглядаючи справи не тільки надає тлумачення доступу до правосуддя, але й розкриває його елементи. Відповідні рішення Комітету є джерелом розуміння та тлумачення права на доступ до правосуддя у міжнародному праві з захисту прав людини. Допомога Комітету з прав людини ООН щодо усунення бар'єрів для доступу до правосуддя стимулює державу до вдосконалення судових процедур, зокрема у напрямку забезпечення безоплатної правової допомоги, скорочення строків розгляду справ та підвищення доступності судів. Для України це має особливе значення в умовах збройного конфлікту, коли доступ до правосуддя ускладнений, наприклад, для військовослужбовців, які перебувають у зоні бойових дій, або громадян, що знаходяться на окупованій території.

Наприклад, у рішенні з ліквідації дискримінації щодо жінок у справі «Дунг Тхі Тхуй Нгуєн проти Нідерландів» (CEDAW/C/36/D/3/2004) право на доступ до правосуддя прямо не формулюється як окремий предмет розгляду, однак його тлумачення впливає з процесуальних матеріалів справи. Це рішення у справі «Дунг Тхі Тхуй Нгуєн проти Нідерландів» підкреслює, що доступ до правосуддя в Пакті є не лише процедурною гарантією, але й інструментом реалізації матеріаль-

них прав, таких як захист від дискримінації. Комітет наголошує, що доступ до правосуддя не є абстрактним правом, а вимагає наявності реальних і дієвих засобів правового захисту на національному рівні. Можливість звернення до Комітету після задіяння всіх національних засобів (пункти 9.3, 10.2) підкреслює субсидіарну природу доступу до правосуддя у міжнародному праві [5].

Таким чином, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права закладає універсальний стандарт, який виходить за межі декларативності, вимагаючи від держави-учасника практичних заходів для його реалізації.

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (ЄКПЛ), прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 року [6], є одним із найавторитетніших міжнародних договорів, яким передбачено стандарти доступу до правосуддя. Право на доступ до правосуддя в цій Конвенції не сформульоване як окремий самостійний принцип, а випливає із сукупності положень, насамперед статті 6, а також частково статей 13 і 34, що разом створюють комплексний механізм його забезпечення. ЄКПЛ вирізняється не лише чіткістю своєї позиції, а й значною судовою практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), яка інтерпретує ці норми, надаючи їм практичний зміст.

Стаття 6(1) ЄКПЛ є важливою нормою, що гарантує право на справедливий судовий розгляд, хоча в ній не так явно закріплено право на доступ до правосуддя. У тексті статті зазначається: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним законом, який вирішить спір щодо його цивільних прав та обов'язків або встановити обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [7].

Не можна оминати увагою Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція), яка була прийнята в рамках Європейської економічної комісії ООН 25 червня 1998 року, і яка містить важливі положення щодо доступу до правосуддя в екологічній сфері [8].

Орхуська конвенція вирізняється своєю спрямованістю на практичну реалізацію доступу до правосуддя, зокрема через вимогу доступності процедур та обмеження фінансових бар'єрів. У тексті Конвенції прямо вказано, що процедури перегляду мають бути «справедливими, неупередженими, оплаченими та недорогими» (пункт 4 статті 9). Це показує підхід, подібний до того, що використовує Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) при тлумаченні статті 6 Європейської конвенції з прав людини, однак із акцентом на екологічний контекст. Наприклад, у Рекомендаціях Комітету з дотримання Орхуської конвенції (Комітет з дотримання Орхуської конвенції, АССС) зазначено, що доступ до правосуддя включає не лише можливість звернення до суду, але й реальну здатність громадськості, зокрема неурядових організацій, захищати екологічні інтереси (див., наприклад, рішення АССС/С/2005/11 щодо форми Бельгії) [8].

У своїй практиці Комітет розглянув близько 40 справ, які стосуються порушення Сторонами ст. 9 Орхуської конвенції щодо доступу до правосуддя. Позиція Комітету свідчить, що національні суди повинні надавати зацікавленій громадськості найширший доступ до суду, а ефективні судові механізми повинні бути доступними для громадськості, неурядових організацій, щоб їхні законні інтереси були захищені, а закон дотриманий [9, с. 24-25].

Конвенція про права осіб з інвалідністю (Convention on the Rights of Persons with Disability, CRPD), прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 2006 року, у низці статей приділяє велику увагу питанням доступу до правосуддя для вразливих груп населення. Право на доступ до правосуддя в Конвенції прямо закріплено у статті 13, однак його додаткове пояснення цього права також тісно пов'язане з її іншими положеннями, зокрема статтями 5 (рівність і недискримінація), 9 (доступність) та 12 (рівність перед законом) [10].

Стаття 13(1) Конвенції проголошує: «Держави-учасниці забезпечують особам з інвалідністю нарівні з іншими ефективний доступ до правосуддя, зокрема передбачаючи процесуальні та відповідні вікові корективи, які полегшують виконання ними своєї ефективної ролі прямих і опосередкованих учасників, у тому числі свідків, на всіх стадіях юридичного процесу, зокрема на стадії розслідування та інших стадіях попереднього провадження». Далі у статті 13(2) Конвенції зазначається: «Щоб сприяти забезпеченню особам з інвалідністю ефективного доступу до правосуддя, держави-учасниці сприяють належному навчанню осіб, які працюють у сфері здійснення правосуддя, зокрема в поліції та пенітенціарній системі» [10].

Тлумачення доступу до правосуддя у Конвенції виходить за межі традиційного розуміння цього права як простої можливості звернення до суду. Воно обґрунтовується концепцією «ефективного

доступу», що враховує усунення конкретних бар'єрів, з якими стикаються особи з інвалідністю, таких як фізична недоступність суду та судової процедури, що зобов'язує державу адаптувати судові процедури та комунікаційні засоби, таки чином, щоб забезпечити особам з інвалідністю право на доступ до правосуддя (наприклад, шрифт Брайля чи сурдопереклад), тощо. Комітет з прав осіб з інвалідністю у своїх Загальних коментарях, зокрема Загальному коментарі № 1 (2014) до статті 12, наголошує, що доступ до правосуддя охоплює не тільки формальну рівність перед законом, але й реальну можливість брати участь у судових процесах, що вимагають адаптації процедур до потреб осіб з інвалідністю (пункт 36) [11].

Положення Конвенції про права осіб з інвалідністю мають важливе значення у визначенні стандартів доступу до правосуддя, зокрема для військовослужбовців і військовозобов'язаних, які внаслідок виконання військового обов'язку зазнали поранень, що призвели до інвалідності. Відповідно до статті 13 Конвенції, доступ до правосуддя має бути ефективним і адаптованим до конкретних потреб осіб з інвалідністю, що дозволяє екстраполювати цей підхід на категорію військовослужбовців, які отримали фізичні, психічні чи сенсорні порушення внаслідок участі в бойових діях. Значущість цього підходу в умовах збройного конфлікту в Україні зумовлена зростанням кількості ветеранів війни та військовослужбовців, які стикаються з правовими бар'єрами при реалізації права на доступ до правосуддя та інших процесуальних прав. Тому, актуальною для нашої держави є імплементація принципу надання «процесуальних і відповідних вікових особливостей пристосувань» (CRPD/C/GC/1, пункт 36), який включає в себе можливість участі в судових засіданнях військовослужбовців з інвалідністю шляхом дистанційного розгляду справ, спрощення процедур оскарження дисциплінарних стягнень, а також запровадження механізмів правової підтримки шляхом призначення представників. Вжиття таких заходів створює умови усуненню перепон, зумовлених фізичними та психоемоційними наслідками військової служби, зокрема посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), який є поширеним серед військовослужбовців.

Таким чином, положення Конвенції про права осіб з інвалідністю мають важливе значення для забезпечення доступу до правосуддя військовослужбовців і військовозобов'язаних, особливо в умовах збройного конфлікту. Їхня імплементація сприяє формуванню адаптивного та інклюзивного судочинства, що відповідає міжнародним стандартам та забезпечує належний рівень правового захисту зазначених осіб.

Отже, міжнародно-правові стандарти мають важливе значення у правовому регулюванні захисту прав, свобод та законних інтересів військовослужбовців і військовозобов'язаних. Особливий правовий статус зазначених категорій осіб обумовлений специфікою проходження військової служби, яка передбачає виконання конституційного обов'язку щодо захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та безпеки держави.

З урахуванням особливостей військової служби, міжнародно-правові стандарти спрямовані на забезпечення належного рівня гарантій правового захисту військовослужбовців та військовозобов'язаних. Такі стандарти мають як загальний характер, що поширюється на всіх осіб незалежно від їхнього статусу, так і спеціальний, що включає норми, спрямовані на врегулювання правового становища військовослужбовців у мирний час та під час збройних конфліктів. Особливої уваги заслуговують міжнародні договори, норми міжнародного гуманітарного права та прав людини, які закріплюють правові механізми захисту зазначених осіб. Перейдемо до їх аналізу.

Міжнародно-правові акти загального характеру, такі як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, створюють універсальну основу для захисту прав усіх осіб, включаючи військовослужбовців і військовозобов'язаних. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року (Резолюція 217 А (III)), як вже зазначалося вище, проголошує основні права, такі як право на життя (стаття 3), свободу від тортур і нелюдського привиду (стаття 5), а також право на справедливий судовий розгляд (стаття 10) [1].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року деталізує ці права та встановлює юридично обов'язкові зобов'язання для державних учасниць. Стаття 6 гарантує право на життя, стаття 7 забороняє тортури, а стаття 9 забезпечує право на свободу та особисту недоторканність. Для військовослужбовців це положення є актуальним у контексті захисту від свавільного позбавлення життя під час служби чи незаконного утримання під вартою. Водночас стаття 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права допускає обмеження певних

прав у надзвичайних ситуаціях, таких як війна, за умови дотримання принципів пропорційності та необхідності, що є місце для військовозобов'язаних, призваних під час мобілізації [2].

Основними актами міжнародного гуманітарного права (МГП), які встановлюють стандарти захисту осіб, залучених до збройних конфліктів, зокрема військовослужбовців і, опосередковано, військовозобов'язаних є Женевські конвенції 1949 року та Протоколи до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, (Протоколи I-II від 8 червня 1977 року та Протокол III від 12 серпня 1949 р.). [12; 13; 14; 15]. Одним із ключових складників цього захисту є забезпечення доступу до правосуддя, яке включає право на справедливий судовий розгляд, захист від свавільних покарань та забезпечення процесуальних прав у ситуаціях полону, поранення чи інших речей, пов'язаних із збройним конфліктом. Основні положення міжнародного гуманітарного права визначають те, що кожен має право на судові гарантії. Ніхто не повинен бути притягнений до відповідальності за дії, яких не вчиняв. Ніхто не повинен зазнавати фізичних чи моральних тортур, тілесних покарань, а також жорстокого чи принизливого поводження [16, с. 12].

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (Конвенція III), прийнята 12 серпня 1949 року, є основним документом, що регулює права військовослужбовців, які потрапили в полон. Окремі її положення прямо стосуються доступу до правосуддя, встановлюючи чіткі процесуальні гарантії. Зокрема, стаття 82 цієї конвенції передбачає, що військовополонені підпорядковуються законам, статутам та наказам держави, яка їх утримує в полоні. У разі вчинення правопорушення, вони можуть бути притягнуті до суду відповідно до законодавства цієї держави [12].

Наприклад у статті 84 Конвенції III зазначено про те, що «військовополонених може бути підданий судовому переслідуванню лише військовим судом, якщо закони держави, де перебуває у полоні військовополонений, не передбачають інше, і за умови, що такий суд забезпечує основні гарантії справедливого судового розгляду, визнані цивілізованими народами. Судові гарантії є частиною основоположних гарантій, що означає, що вони повинні бути надані полоненим, навіть якщо не визнано їхній статус військовополонених. Під час судового розгляду слід дотримуватися принципів звичайного судочинства. Право на захист визнають та гарантують [12].

Стаття 85 Конвенції III доповнює ці гарантії, вказуючи, що військовослужбовці, які переслідуються за дії, вчинені до полони, зберігають права, передбачені Конвенцією, навіть у разі засудження [12].

Ще більш деталізованою є стаття 99 Конвенції III, яка проголошує, що жоден військового полонених не може бути засуджений або покараний без попереднього судового розгляду компетентним судом із забезпеченням права на захист, зокрема права бути представленим адвокатом. Ця стаття закріплює базові принципи правосуддя, такі як право на захист і доступ до кваліфікованої юридичної допомоги, що є невід'ємною частиною доступу до правосуддя. Наприклад, у ситуації закону, коли військовополонений звинувачується у військових злочинах, стаття 99 гарантує, що його справа розглядається не на основі політичних чи військових міркувань, а в рамках цієї процедури.

Стаття 105 Конвенції III конкретизує ці гарантії, зазначаючи, що військовополонений має право на: а) повідомлення про звинувачення зрозумілою йому мовою; б) присутність захисника за його вибором; в) виклик свідків на свою допомогу. Ці положення відображають адаптацію принципів, викладених у статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, до умов збройного конфлікту.

Женевська конвенція про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях (Конвенція I), прийнята 12 серпня 1949 року, зосереджена на гуманітарному захисті, але її положення опосередковано сприяють доступу до правосуддя. Стаття 8 Конвенції I зобов'язує сторони конфлікту співпрацювати з «державами-покровителями» для забезпечення утримання прав поранених і хворих військовослужбовців, включаючи захист від незаконного переслідування. Стаття 49 додатково вимагає від держави вживати заходів для запобігання та покарання порушення Конвенції, таких як свавільне насильство чи утримання без судового рішення. Хоча ці норми не деталізують судові процедури, вони створюють передумови для забезпечення права на доступ до правосуддя, забороняючи позасудові дії проти поранених військовослужбовців.

Додатковий протокол I до Женевських конвенцій, прийнятий 8 червня 1977 року, суттєво розширює гарантії доступу до правосуддя для військовослужбовців у міжнародних збройних конфліктах. Стаття 75 Протоколу I, що має назву «Основні гарантії», є однією з найбільш прогресив-

них норм міжнародного гуманітарного права. Вона зазначає про те, що особи, які перебувають у владі конфлікту, мають право на справедливий і регулярний судовий розгляд із дотриманням таких гарантій: а) повідомлення про позов; б) розгляд справи незалежним і неупередженим судом; в) право на захист і виклик свідків; г) заборона покарання без судового рішення[13].

Крім того, стаття 45 Додаткового протоколу I передбачає, що особа, яка брала участь у воєнних діях і потрапила під владу супротивника, вважається військовополоненою, якщо вона претендує на цей статус або якщо її статус залишається сумнівним[13]. У разі судового переслідування така особа має право на продовження захисту як військовополоненої, доки її статус не буде визначено компетентним судом. Це положення забезпечує додаткові гарантії доступу до правосуддя для осіб, які можуть бути кваліфіковані як військовополонені.

Таким чином, Женевські конвенції (зокрема статті 84, 99, 105 Конвенції III та статті 8, 49 Конвенції I) та Додатковий протокол I (стаття 75) встановлюють чіткі норми щодо доступу до правосуддя для військовослужбовців та військовозобов'язаних. Ці міжнародно-правові акти гарантують, що під час збройних конфліктів особи, які беруть участь у воєнних діях, мають право на справедливий судовий розгляд та відповідні процесуальні гарантії, що відповідає міжнародним стандартам захисту прав людини та є невід'ємною частиною міжнародного гуманітарного права.

Висновки. Проведене дослідження міжнародно-правових стандартів забезпечення доступу до правосуддя у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів військовослужбовців і військовозобов'язаних дозволяє сформулювати наступні висновки і узагальнення.

Доступ до правосуддя є одним із основоположних принципів міжнародного права, що закріплений у ключових міжнародно-правових актах, таких як Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та інших. Доступ до правосуддя є невід'ємним складовим елементом верховенства права та права на справедливий суд, і передбачає наявність ефективних, доступних і справедливих механізмів судового захисту прав, свобод та інтересів осіб. У сучасній доктрині міжнародного права під доступом до правосуддя розуміється гарантована можливість особи звернутися до незалежного та безстороннього суду для захисту своїх прав і законних інтересів.

Міжнародно-правові стандарти доступу до правосуддя мають універсальний характер, що проявляється в їх застосуванні до всіх прав суб'єктів незалежно від їх статусу, походження, віросповідання тощо, у тому числі до військовослужбовців і військовозобов'язаних. Стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права гарантує рівність перед судом і правом на справедливий розгляд, тоді як стаття 6 Європейської конвенції з захисту прав людини закріплює загальні принципи незалежності судової влади та процесуальної справедливості. Водночас особливості правового становища військовослужбовців та військовозобов'язаних обумовлює можливість обмеження цього права, однак таке обмеження, повинно відповідати критеріям законності, необхідності та пропорційності, як це підтверджує практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) підтверджує, що держави не можуть повністю позбавляти військовослужбовців судового захисту навіть з огляду на особливий правовий режим військової служби.

Аналіз міжнародних нормативних актів дозволяє виокремити структурні складові права на доступ до правосуддя: а) рівність перед судом як базовий принцип, що виключає дискримінацію за будь-якими ознаками (стаття 14 МПГПП); б) незалежність і безсторонність судової влади як необхідна умова об'єктивного розгляду справи (стаття 6 ЄСПЛ); в) процесуальні гарантії, включаючи право на захист, презумпцію невинуватості, змагальність і доступ до юридичної допомоги (стаття 14(3) МПГПП, стаття 99 Конвенції III); г) ефективність засобів правового захисту, що забезпечує реальну можливість виконання судових рішень (пункт 3 статті 2 МПГПП).

Міжнародне гуманітарне право (МГП) відіграє важливу роль у забезпеченні доступу до правосуддя в умовах збройного конфлікту, встановлюючи спеціальні гарантії для військовослужбовців і військовозобов'язаних, які перебувають у полоні чи під владою супротивника. Женевська конвенція III (статті 84, 99, 105) та Додатковий протокол I (стаття 75) слугують гарантіями реалізації права на доступ до правосуддя і зобов'язують держав-учасниць забезпечувати військовополоненим право на справедливий судовий розгляд, включаючи доступ до суду, доступ до захисника, ознайомлення з матеріалами справи та право на перегляд вироку. Аналогічні гарантії поширюються на цивільних осіб, які перебувають під владою іноземної держави або окупаційного режиму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна декларація прав людини (Резолюція (III), 10 грудня 1948 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
3. General Comment No. 32 Article 14: Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g07/437/71/pdf/g0743771.pdf>.
4. Зауваження загального порядку № 32, CCPR/C/GC/32, 23 серпня 2007 г. URL: <https://www.refworld.org/ru/legal/general/hrc/2007/ru/52583>.
5. Committee on the Elimination of Discrimination against Women Thirty-sixth session 7-25 August 2006. Views Communication No. 3/2004. URL: <https://juris.ohchr.org/casedetails/1717/en-US>.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. Рада Європи, Європейська конвенція з прав людини, 1950 р. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng.
8. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 13 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text.
9. Права людини та охорона довкілля: навчальна програма дистанційного курсу для тренерів (суддів-викладачів) / С.В. Шутяк, Є.А. Алексєєва, І.А. Войтюк; за заг. ред. О.В. Кравченко. Львів: Вид-во «Компанія «Манускрипт»», 2018. 112 с.
10. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
11. Committee on the Rights of Persons with Disabilities Eleventh session. General comment No. 1 (2014) Article 12: Equal recognition before the law. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g14/031/20/pdf/g1403120.pdf>.
12. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 року від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
13. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол II), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.
15. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text.
16. Основні положення Женевських конвенцій та протоколів до них. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/11/0365_154-ebook.pdf.